

некоторые направления усовершенствования защиты прав человека в современном обществе.

Ключевые слова: права человека, защита прав человека, охрана прав человека, обеспечение прав человека, гарантирование прав человека, правовое государство.

TEORETIKO-METHODOLOGICAL PROBLEMS OF DEFENCE OF HUMAN RIGHTS ARE IN MODERN SOCIETY

Danilyan O. G.

Essence and maintenance of categories of «human right», «defence of human rights», «guard of human rights», «providing of human rights», «guaranteeing of human rights is examined in the article». Drawn conclusion concerning their dialectical intercommunication. Some directions of perfection of defence of human rights are grounded in modern society.

Key words: human rights, defence of human rights, guard of human rights, providing of human rights, guaranteeing of human rights, legal state.

УДК 340.12

С. В. Шефель, доктор філософських наук, професор

НООСФЕРНА КОНЦЕПЦІЯ В. ВЕРНАДСЬКОГО ЯК УМОВА ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ

Уперше в науковій думці проблему екологізації правотворчості розглянуто крізь призму можливості її реалізації у контексті ноосферної концепції В. Вернадського, що надає необхідний для здійснення цієї процедури світоглядно-методологічний апарат.

Ключові слова: ноосферна концепція, екологізація правотворчості, соціопринородна коеволуція, гармонізація суб'єкт-об'єктних правовідносин у екосфері.

Актуальність проблеми. Глобалізація екологічної кризи гостро поставила питання про спроможність людства адекватно збагнути перспективи свого руху шляхом техногенізації і запропонувати життєствержуючу альтернативу розвитку цивілізації. Досвіду екологічної перебудови життя в межах окремих країн і регіонів світу, набутого принаймні за останні півстоліття, забракло, аби докорінно змінити ставлення людства у глобальному масштабі до проблеми його взаємостосунків з природним довкіллям. Інерція застарілих парадигм правового мислення ще доволі міцно тримає його у своїх тенетах.

Це, на жаль, стосується й ситуації в Україні: незважаючи на прийняття доленосних рішень з цього приводу [1], вона принципово не змінюється [2].

Аналіз останніх джерел і публікацій. Увага дослідників до проблеми екологізації правотворчості, так важливої для вирішення питання щодо створення практичних умов для досягнення бажаних змін у сфері екологізації правосвідомості, залишається недостатньою. В Україні на цьому шляху зроблено лише перші кроки завдяки зусиллям Т. Бургарт [3] та В. Захарової [4]. Ось чому *метою* наукової розвідки, що пропонується увазі читача, постало бажання визначити значення безцінного доробку В. Вернадського у вигляді ноосферної концепції як умову здійснення рішучих кроків шляхом екологізації вітчизняного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи внесок В. Вернадського у розвиток науки, мусимо сказати про значення його ноосферної концепції для зміни парадигми мислення громадян України, зокрема парадигми їх праворозуміння, як вкрай актуальної зараз, коли наш соціум практично підійшов до етапу вирішення завдань із зміцнення правової державності та посилення її екологічної безпеки [1] у контексті творчого переосмислення досвіду тих країн, де вони були з успіхом розв'язані [5, с. 500–518; 6].

Передусім слід зазначити, що цей видатний учений на порубіжжі XIX–XX ст. ще далі просунувся у справі розроблення того ідейного надбання, яке було створено і запропоновано його предтечами – класиками «руського космізму», що спиралися на спільну для них методологічну базу – цілісне знання і творчо використовували як інструмент його конструктивного освоєння логіку творчості життя, у тому числі логіку розбудови соціуму, який сповідує примат життєстверджуючої культури [7, с. 176].

Центральною проблемою творчості В. Вернадського було розроблення цілісного вчення про біосферу, живу речовину, що організує земну оболонку, та еволюцію біосфери у ноосферу, «в якій людський розум і діяльність наукової думки перетворюються на визначальний чинник розвитку, могутню силу, яку можна порівняти за своїм впливом на природу з геологічними процесами» [8, с. 130]. Ця логіко-методологічна проблема традиційними для його часу логічними та науковими засобами не могла бути розв'язаною.

До нетрадиційного розуміння шляхів розв'язання цієї глобальної проблеми вченого підштовхував кризовий характер епохи у розвитку біосфери, коли людина почала відігравати вирішальну роль в еволюції життя, зберігаючи ще той тип світогляду, який був адекватним тій добі, коли вона впливала на природу несуттєво і мала можливість компенсувати наслідки антропогенного навантаження на природне довкілля. Звідси виникла необхідність убезпечити людство та біосферу нашої планети від негативних побічних ефектів

науково-технічного прогресу¹ у вигляді засобів масового самознищення та «озброїти» сучасну йому людину довершеними інструментами її відтворення. Саме у цьому зв'язку він визначив і перспективу саморозвитку біосфери за допомогою поняття–концепції ноосфери.

Логіка творчості життя, яку використовував В. Вернадський для розв'язання цієї проблеми, дозволила йому здійснити творчий прорив у науковому знанні в площині логіко-методологічного прогнозування майбутнього. І це дало йому можливість вийти за межі тодішньої класичної парадигми науки, логіки, філософії – на рівень життєтворчості [10, с. 254]. Його не влаштували самообмеження раціоформальної логіки класичної науки – логіки «слів та понять», яка не давала можливості натуралісту зробити дещо нове, оскільки він мав справу з природним тілом, логічне обґрунтування щодо якого, навіть вірно зроблене, «завжди буде тільки першим наближенням до природного явища» [11, с. 198]. Ось чому основним змістом творчості В. Вернадського, власне, й стало обґрунтування логіки розбудови біосфери вже як ноосфери, регулювання якої здійснюється творчою особистістю, що перетворює себе в екоцілісну правосуб'єктну особистість.

Розроблену В. Вернадським систему логіки маємо у широкому сенсі зрозуміти як логіку саморозвитку біосфери, застосовуючи яку з позицій співтворчості з іншими живими істотами людина, вже як провідний суб'єкт творчого процесу, підноситься до якості універсального засобу конструктивного перетворення життя на нашій планеті, включаючи, власне, і перехід людства до екологізації правових основ свого життя з точки зору імперативного вдосконалення взаємостосунків із природним довкіллям, що його оточує і є джерелом його існування. У більш вузькому розумінні цю логіку також маємо визначити і як логіку екогармонійного розвитку людини, екогармонійного суб'єкт-суб'єктного спілкування між людьми з приводу дотримання імперативів екофільного ставлення до Природи. Уточнюючи, маємо представити її і як логіку творчості життя – гармонізації екокатастрофічних біосоціовідносин людиною як єдиною у природі правосуб'єктною істотою, що перетворює свою «другу» природу на соціум, який культивує творчість життя й тим самим забезпечує власний саморозвиток як екоцілісна, правова особистість.

У цьому сенсі логіка В. Вернадського, як і будь-яка логіка «руського космізму», не може бути зведеною до формальної логіки в її класичному розумінні, що виступає лише окремим її складником, який свідомо екогармонізує

¹ Як зазначає І. Бестужев-Лада, дослідження виявили безперспективність науково-технічного прогресу в його сучасних формах, тобто невідворотність і необхідність якісних змін у подальшому розвитку науки і техніки відповідно до змін соціально-економічного, екологічного, демографічного, соціально-культурного характеру [9, с. 592].

правова особистість, що, застосовуючи її у такий спосіб, самовдосконалюється. За своєю сутністю це синтезована логіка природної гармонізації процедур певної системи оперування поняттями, судженнями, умовиводами. Її докорінна відмінність від формальної (класичної) логіки, засади якої було закладено ще Арістотелем, полягає у тому, що операції з поняттями наповнюються нею живим змістом. Своїм ключовим символом-поняттям вона визначає людину, яка завжди ментально зорієнтована на те, аби забезпечити зв'язок з живою речовиною планети за принципом рівноцінного енерго-інформаційного обміну з нею, який передбачає дотримання об'єктивного закону природної коеволюції: не здійснювати надмірного вичерпування життєвих сил будь-якого природного об'єкта, забезпечуючи гарантоване відновлення природного різноманіття на рівні його вільного репродуктивного відтворення. Це і є інше визначення екоспілкування, в якому здійснюється гармонійне ототожнення людиною себе з біосферою, творимою нею, але за її законами та в її інтересах, що принципово збігаються з життєзабезпечуючими інтересами і потребами людства як її органічної частини. Саме такий тип екоспілкування, на думку В. Вернадського, зумовлений тим, що «у дійсності жоден живий організм у вільному стані на Землі не знаходиться», а всі організми міцно і неперервно зв'язані – харчуванням та диханням – з оточуючим їх матеріально-енергетичним середовищем: «поза його природними умовами вони існувати не можуть» [12].

Контурно визначаючи шляхи створення такої логіки гармонійного екоспілкування та здійснюючи перші найбільш важкі кроки у цьому напрямі, учений сподівався, що його справу підхоплять наступні генерації «руських космістів» – особистостей, які розбудують соціум, що культивує творчість життя. На порубіжжі ХХ–ХХІ ст. завдання формування такої генерації особистостей не вбачається практично нездійсненим і тим паче це рішення багато в чому опирається на концептуальні засади ноосферної теорії В. Вернадського.

Екстраполюючи імперативи цієї теорії В. Вернадського у контекст сучасної екософії права як пост(мета)некласичної парадигми праворозуміння, можемо уявити її як те методологічне знаряддя правотворчості, яке є єдино адекватним щодо забезпечення людиною своєї історичної ролі гармонізатора правовідносин в екосфері з метою досягнення так необхідного балансу всіх життєвих природних сил у процесі їх взаємодії. Крізь цю призму ми маємо поглянути на феномен права, аби з'ясувати його справжню сутність конструктивного чинника у забезпеченні органічної інтеграції складної сукупності всіх елементів соціоприродного гомеостазу: і суб'єктів права, і природних об'єктів, – і визначити місце у правовій сфері буття його екологічного складника.

З упевненістю можна стверджувати, що саме у такий спосіб, як зазначає А. Козловський [13, с. 9], коли виникає право як цілісний феномен, тобто коли людина усвідомлює необхідність визначеної форми поведінки, так само і екологічне право виникає тоді, коли усвідомлюється необхідність відповідної форми поведінки – екофільно орієнтованої, або екоправової, що передбачає реалізацію екоправових імперативів та настанов здорового глузду, з одного боку, а з другого – адекватних заборон на екофобну поведінку. Так виникає у свідомості суб'єкта права її особлива площина – екологічна правосвідомість. Вона набуває своєї матеріалізації як суспільна екологічна правосвідомість шляхом її відтворення у правотворчості, наслідком якої постає екологічне законодавство.

Закріплення у нормі закону зазначених імперативів і заборон матеріалізує їх через «освячену» законом форму правового буття людини – екоправові відносини. Такою є еволюція екологічного права, що починається від фундаментального рівня виникнення у правосвідомості суб'єкта права ідеї екологічного права, ідеалу соціоприродної коеволюції, у межах якої цей суб'єкт постає не тільки творінням Природи – біоістотою, цілком залежною від дії її законів, а набуває від неї право на життя, без наявності якого, власне, такий суб'єкт не може відбутися взагалі, тобто не тільки не може існувати як біоістота, а й як істота біосоціальна, здатна ідентифікувати себе правовою людиною, зокрема й правовою особистістю. У цьому вимірі свого буття суб'єкт права постає вже як первісний системоутворюючий елемент соціуму: як джерело моделювання і конструювання своєї «другої» природи – соціальної через створений ним інструментарій соціального моделювання і конструювання, яким є правотворчість. Від свого онтологічного початку вона за визначенням є екологічно орієнтованою правотворчістю, яка виходить з універсального екологічного уявлення первісної людини про свою підпорядкованість як істоти (мікрокосму) законам Природи (макрокосму), свою екологічну вкоріненість у просторі всезагального буття Природи, що за сутністю означає визнання нею первинності прав Природи відносно своїх прав як її творіння.

У цьому сенсі пізнання джерельних першопочатків феномену права починається з пізнання їх екологічної сутності, що виявляється глибинним ментальним підґрунтям для виникнення гуманізму як докорінної імперативної ознаки людини як свідомого творця соціуму та побудови життя на основі визначення у взаємостосунках з оточуючим природним середовищем і собі подібними як пріоритетних – екоправових імперативів, що становлять світоглядно-парадигмальний фундамент екоправової ментальності.

Саме такий підхід до пізнання граничних підстав права детермінується логікою життєтворчості, яка іманентно притаманна розвитку Природи, що

породжує людину як істоту з укоріненим інстинктом самозбереження, який по суті визначає її висхідну приреченість до налагодження стосунків не тільки із собі подібними істотами, сутність якої вдало позначається терміном «толерантність», а й з усім «природним спільноsvітом» (термін К. М. Маєр-Абіха [14, с. 8]). А це передбачає, як слушно зауважила В. Захарова, усвідомлення відповідальності за Природу і перед нею не тільки за те, що нами створено, а й через те, що сама вона створена не нами і подальші покоління мають рівне з нами право існувати в такому середовищі, що веде і до відповідальності задля збереження життя у природному спільноsvіті [15, с. 56]. Це означає лише те, що з необхідністю, підкореною об'єктивним законам соціо-природної коеволюції, правова людина, як і в цілому людство, яке слід уважати поєднанням правових особистостей, котрі репрезентують різні, але взаємодоповнюючі типи екоправової культури [16], пізнання граничних підстав екологічного права передбачає усвідомлення закономірності переходу від первісних форм його рефлексії – міфологічних та релігійних – до сучасних, інтегральних форм такої рефлексії, які ґрунтуються на застосуванні наукових методів, зокрема діатропіки [17]. У цьому сенсі сучасне екоправове пізнання, як і його «коліска» (джерело) та результат у вигляді екологічної правосвідомості, не можуть вже не засновуватися на живій метаформальній логіці правотворчості життя [18].

Для того, аби змальовані концепти з оновлених відчуттів, розширеної змістовно відповідальності і впевненого бачення як генеральної мети створення єдиного спільноsvіту скоріше стали спрямовувати поведінку громадян, сучасні екософи, зокрема К. М. Маєр-Абіх, убачають за необхідне ефективніше використовувати правові норми як регулятор відносин між людьми, який відповідно до розширення кола відповідальності розширюватиме і сферу свого регулювання. Продовжуючи на своєму рівні – рівні екологізації правотворчості – справу В. Вернадського, вони наголошують на важливості створення комплексу правових норм у першу чергу на рівні Основного Закону держави, які закріплювали б статус людини як частини цілісності, якою є Природа. Поступова ж екстраполяція таких настанов у процес державотворення дала б змогу піднятися від соціальної держави, яка відмовляється від експлуатації людини людиною, на вищий щабель – екологічної держави, в якій не сприймається вже надмірна експлуатація Природи людиною. Внесення положень про створення такої держави до Конституції може слугувати вагомим чинником прискорення розвитку суспільної правосвідомості в напрямі її тотальної екологізації. Треба зазначити, що в Німеччині, і багато в чому саме завдяки участі екософів, таких як В. Гьосле та К. М. Маєр-Абіх, у складі різноманітних експертних комісій при парламенті держави, настанова про

формування екологічної держави була закріплена на конституційному рівні в такому вигляді: «Реалізуючи в рамках конституційного ладу законодавчу владу та забезпечуючи здійснення виконавчої та судової влади згідно із законом і правом, держава, усвідомлюючи відповідальність перед майбутніми поколіннями, захищає природні засади життя» (ст. 20 «а») [19]. Саме завдяки внесенню цією статтею змін до Основного Закону та відповідно до цього й змін у розбудову всього правового життя в суспільстві Німеччина, нарівні із Скандинавськими країнами, вважається країною, яка на сьогодні більше за інші країни світу просунулася шляхом екологізації життя своїх громадян і є взірцем для них у цій справі [20].

На жаль, доводиться погодитися з висновками Т. Бургарт та В. Захарової, за якими наявна законодавча практика в нашій країні щодо регулювання правовідносин в екосфері є переважно антропоцентристською, яка приділяє увагу передусім забезпеченню захисту людства від своєї технократичної діяльності, наслідком якої виявляється техногенне забруднення природного середовища, а також захисту соціуму від наслідків природних катаклізмів [3; 4]. Вона, дійсно, виявляє передусім корпоративний інтерес тих законодавців, які ігнорують необхідність поєднання принципів верховенства права і рівноцінного для всіх суб'єктів та об'єктів екосфери права на життя з метою гармонізації їх правовідносин.

Висновки. Виходячи з того, що існування суб'єктів права забезпечується біосферою так само, як існування природних об'єктів, маємо визнати, що і саме право як засіб організації співжиття всіх елементів екосфери не може здійснювати регулятивну функцію без урахування законів соціоприродної коеволюції. А це означає, що екологічність як ознака права являє собою відповідність сутності ідеї права, яка втілюється в норму закону і просякує сферу його реалізації, загальним принципам співжиття людини і Природи. Тому сприйняття як універсальної правової цінності такої керівної домінанти, як принцип рівноцінності права на життя суб'єктів і об'єктів екосфери, дозволяє визначити її також фундаментальним критерієм правовідносин у цій сфері, що задає ціннісну правотворчу орієнтацію для законодавців і тим самим обумовлює дію механізму формування екологічної правосвідомості населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.
2. Огляд стану адаптації законодавства України до *acquis communautaire* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eurodocs.sdla.gov.ua/DocumentView/tabid/28/ctl/Edit/mid/27/ID/10006022/Lang/Default.aspx>.

3. Бургарт Т. І. Екоософські підстави реформування законодавства / Т. І. Бургарт // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – Вип. 95. – С. 211–216.
4. Захарова В. О. Перспективи законодавчого забезпечення екоправового виховання в Україні / В. О. Захарова // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. ун-т «ЮАУ», 2011. – Вип. 116. – С. 260–268.
5. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен ; пер. з англ. М. Марченко. – К. : К. І. С., 2006. – 696 с.
6. Лозо В. И. Правовые основы экологической стратегии Европейского Союза [Концепция, программное обеспечение, систематизация и комментарий действующего законодательства ЕС] / В. И. Лозо. – Харьков : Право, 2008. – 368 с.
7. Шефель С. В. Личность постиндустриальной эпохи как феномен социокультурного синтеза: (Социально-философское исследование) : монография / С. В. Шефель. – М. : Соц.-гуманитар. знания, 2002. – 280 с.
8. Новый иллюстрированный энциклопедический словарь. – М. : Науч. изд-во «Большая Российская энциклопедия», 1999. – 912 с.
9. Энциклопедический социологический словарь / под общ. ред. Г. В. Осипова. – М. : ИСПИ РАН, 1995. – 940 с.
10. Шефель С. В. Сотворение человека будущего: эконософские основания / С. В. Шефель, К. И. Шилин. – М. : ГУП Изд-во «Нефть и газ» РГУ нефти и газа им. И. М. Губкина, 2003. – 328 с.
11. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1988. – 520 с.
12. Вернадский В. И. Несколько слов о ноосфере / В. И. Вернадский // Успехи современной биологии. – 1944. – № 18, вып. 2. – С. 113–120.
13. Козловський А. А. Право як пізнання. Вступ до гносеології права / А. А. Козловський. – Чернівці : Рута, 1999. – 295 с.
14. Маєр-Абіх К. М. Повстання на захист природи. Від доквілля до спільновітуту / К. М. Маєр-Абіх ; пер. з нім. А. Єрмоленко. – К. : Лібра, 2004. – 196 с.
15. Захарова В. О. Західна екоправова ментальна традиція / В. О. Захарова // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого : зб. наук. пр. / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 5. – С. 52–60. – (Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія).
16. Шефель С. В. Предметна сфера правової культури сучасного українського суспільства / С. В. Шефель, Т. І. Бургарт // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого : зб. наук. пр. / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 3. – С. 104–117. – (Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія).
17. Шефель С. В. Екософія права як форма діатропічної методології / С. В. Шефель // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого : зб. наук. пр. / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 6. – С. 63–70. – (Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія).
18. Шилин К. И. Живая метаформальная логика творчества / К. И. Шилин. – М. : Белье альвы, 2004. – 344 с. – (Первая энциклопедия третьего тысячелетия; т. 3).
19. Основной Закон ФРГ от 23 мая 1949 г. // Конституции государств Европейского Союза. – М. : Изд. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – С. 181–234.
20. Zakharova V. Western European ecolegal discourse: the possibility of using in a transitional society / Vera Zakharova // European Applied Studies: modern approaches in scientific researches, 2nd International scientific conference. ORT Publishing. – Stuttgart, 2013.

НООСФЕРНАЯ КОНЦЕПЦИЯ В. ВЕРНАДСКОГО КАК УСЛОВИЕ ЭКОЛОГИЗАЦИИ ПРАВОВОТВОРЧЕСТВА

Шефель С. В.

Впервые в научной мысли проблема экологизации правотворчества рассмотрена сквозь призму возможности ее реализации в контексте ноосферной концепции В. Вернадского, которая предоставляет необходимый для осуществления этой процедуры мировоззренческо-методологический аппарат.

Ключевые слова: *ноосферная концепция, экологизация правотворчества, социо-природная коэволюция, гармонизация субъект-объектных правоотношений в экосфере.*

V. VERNADSKY'S NOOSPHERE CONCEPT AS CONDITION FOR ECOLOGIZATION OF LAWMAKING

Shefel S. V.

In the article for the first time in scientific thought problem of ecologization of lawmaking viewed through the prism of opportunity of implementation in the context of V. I. Vernadsky's noosphere concept. This concept provides the necessary ideological and methodological apparatus for realization of this procedure.

Key words: *noosphere concept, ecologization of lawmaking, socio-natural coevolution, harmonization of subject-object legal relationship in the ecosphere.*

УДК 17.02:340

О. А. Стасевська, кандидат філософських наук, доцент

ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ МОРАЛІ І ПРАВА: АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

Проаналізовано наукові дослідження щодо значення моральної і правової регуляції в суспільстві. Авторка намагається, звертаючись до витоків європейської та вітчизняної наукової традиції осмислення взаємозв'язку моралі і права, виявити основні причини їх гармонізації як вагомого чинника становлення демократичного і правового українського суспільства.

Ключові слова: *взаємозалежність моралі і права, плюралізм осмислення взаємодії моралі і права, соціальна регуляція.*